

Memleketine Bir Fabrika Kazandıran Köylü

Hüsameddin GÜZ
Yük. Müh.

○

Eskişehir'den bir dönüşümüzde suradan buradan konuşurken Şeker Şirketinde dostum Sabahaddin Oyman, bana Nuri (Şeker) Ağa'nın ağzından dinlediği Uşak Şeker Fabrikasının hikâyesini anlatmıştı.

Ben de, memleketine hizmet etmek için yalnız diploma sahibi olmak gerekmediğini, tek başına bir köylünün bile, neler başarabileceğini göstermesi bakımından bu hikâyeyi okurlarımıza intikal ettirmeyi, düşünmüştüm.

Nuri Ağa, Uşak'ın Yunan işgalinden henüz kurtulmuş olduğu senelerde şimdi Uşak Şeker Fabrikasının bulunduğu yere bakan sırtlardaki köyünden ovaya bakarak, fabrika hayalî kurarmış. Başka bir seyahatimizde, ilk mühendisliğini Uşak Şeker Fabrikasında yapmış olan şimdiki Tesisler Müdürü Ömer Alp de Nuri Ağa'yı bizzat tanımış ve o da Nuri Ağa'nın bir başka hikâyesini anlatmıştı. Bir başka anısı da su bulma güçlüğe karşısındaki yılmamasına aittir. Nuri Ağa'dan, Şeker Fabrikasına ilk başlanıldığı sıralarda, montajı yapan ecnebi mühendisler su istemişler. Nuri Ağa, Ömer Alp'e bu hususu anlatırken : «— Fabrikaya bu kadar su lazım geldiğini hiç tahmin etmemiştim.» demiş. Fakat işin sekteye uğramaması için fabrikayı yapan Çekoslovak mühendislerine, o kritik anda istifini bozmadan ve eliyle ceketinin cebini göstererek :

«— Su cebimde» demiş Bu hikâyeye ait aşağıdaki satırlar (30 uncu Yılında Şeker Sanayii) isimli T. Şeker Fabrikaları A. Ş. neşriyatından alınmıştır

Uşak Şeker Fabrikamızın kurucusu Sayın Nuri Şeker anlatıyor :

«Milletimizin maddî, manevî refah ve ilerleme yolunda ilk adımı attığı günlerde idi 1923 yılının ilk aylarında bulunuyorduk. Cumhuriyet henüz idrâk edilmemiş, memleket uzun yıllar süren bakımsızlık, istibât ve istiklâl mücadelelerinin açtığı yaraları yer yer sarmak ve yeni bir hayata başlamak üzere

bulunuyordu. Bütün milletçe muazam işler başarmak mecburiyetinde olduğumuzu, yaşama hakkının ancak ileri milletler seviyesine erişmekle kabil olacağını anlamıştım.

Lozan Konferansının tekrar başladığı günlerde idi. Sadece buğday, arpa, çavdar, mısır gibi zahire ile bu milletin geçinmesine imkân olmadığını, yeni iş sahaları bulmak icap ettiğini düşündüm. Çünkü bu vaziyette yeni iktisaden kalkınmadığımız takdirde, Türk Milletinin daha uzun müddet yaşamasına artık imkân kalmadığına kaani olmuşum.

Bizim de Avrupalılar gibi fabrikalarımız olmalı diyor, memleketin bu husustaki büyük ihtiyacını şiddetle hissediyordum.

İzmir Ziraat Müdürü Yaşar Beyin raporu :

Şeker fabrikası kurmaya karar verdiğim günlerde idi. Uşak Ziraat Muallimi Hilmi Beyle birlikte, İzmir muntakası Ziraat Müdürü Yaşar Bey gece yarısından sonra bize gelmişlerdi. Tren o zamanlar İzmir'den Uşak'a sabaha karşı gelirdi. Böyle geç vakit kapı çaldı diye merakla açmıştım. Müdür Beyi karşımda görünce çok sevindim. Ooo, hoş geldiniz, buyurun diyerek içeriye aldım. Yaşar Bey merdivenlerden çıkarken müstehziyane bir sesle: — Sen mi Türkiye'de bir şeker fabrikası kuracaksın? diye soruyordu. Sonra birdenbire, bir hissi kablelvuku ile fikrini değiştirmiş ve büyük bir ciddiyetle: — Buruma âdeta şimdiden şeker kokusu gelmeye başladı. İnşaaallah fabrika kurmakta muvaffak olursun, demişti. Ertesi gün, hep beraber Uşak'ın Mahzealtı denilen mevkiindeki tarlalara gittik. Yaşar Bey yolda, iyi pancar yetiştirecek tarlaların alüvyonlu toprak olması lazım geldiğini söylemişti. Tarlalara gelince, Yaşar Bey eline bir kürek alarak, arzu ettiği bir yere batırdı. Sonra çıkardığı toprağı tetkik etti, avucuna alıp bastırdı. Aynı şekilde,

bu muntakada bulunan diğer yerleri de gözden geçirdi. Neticede kanaatini bildirdi ve dedi ki : — Bu toprak pancarı en iyi ve en mükemmel olarak yetiştirecek bir vaziyettir.

İzmir Ziraat Müdürü Yaşar Bey yanımda tanzim ettiği raporu Ziraat Vekâletine gönderdi. Böylece şeker fabrikası kurmak istediğim muntakanın da bu iş için gayet müsait bir zemin teşkil ettiği resmen anlaşılmış bulunuyordu.

Artık beni yok bilin :

Böylece bende şeker fabrikası kurma fikri âdeta bir idefiks halini almıştı. Artık beni bu fikrimden kimsenin vazgeçirmesine imkân yoktu. Bu sebeple bir gün, aile efradımı topladım. Onlara kat'i bir lisanla şunları söyledim : — Siz de bilirsiniz ki, ben başladığım bir işten asla dönmem. Eğer ben ölseydim, siz ne yapacak, ne ile geçinecektiniz? Yine eskisi gibi tarlaları ekip biçecek, onun geliri ile geçiminizi temin edecektiniz, değil mi? İşte bundan sonra da aynı şekilde hareket edeceksiniz. Artık beni ölmüş bilin. Bugünden itibaren şeker fabrikasını kuruncaya kadar benim size hiç bir faydam dokunmayacaktır.

Aile efradım, benim bu kat'i kararım karşısında naçar muvafakat cevabı vermek mecburiyetinde kalmıştı. 1923 ten 1926 ya kadar aynı mutavaatla bana yardım etmek suretiyle davanın tahakkukunu kolaylaştırdılar.

Muhittin Aksülâmeli :

İşte o günlerde idi ki, şeker fabrikası kurma fikrimi etrafımdakilere açtığım zaman, büyük bir istiskalle karşılaştım. Herkes bana âdeta deli nazariyle bakmaya başladı. Hattâ bir gün köylünün biri arkama takılarak (Bir okka şeker verir misin Nuri Bey) diye bütün yol boyunca beni fazlasiyle rahatsız edecek kadar ileri gitmekten çekinmedi.

Nuri Şeker'le fabrika kurmak hususunda kimler teşriki mesai ettiler?

Şeker fabrikası kurmak hususundaki çalışmalarına filen ve mâ-

nen iştirak eden en samimi yardım-
cılarım, bilhassa büyük oğlum Muh-
sin Şeker ile halen hayatta olan a-
ilem Atika Şeker'dir. Kızım Sakine
ile diğer oğullarım Necatî ve Celâl
de, bu müessesenin kurulmasında
hisselerine düşen şeyleri yapmış-
lardır. Bu beş vefakâr insan, aynı
zamanda bana bütün haaytım müd-
detince müzaheretle bulundular.
Bunlardan başka Uşak'ta şeker fab-
rikası tesis etmek, şeker imal ve
ticaretine ait her türlü zirai, sınıf
ve ticarî muamelâtla iştigal eden ik-
tisadi bir müessese ihdas etmek ü-
zere bana yardım elini uzatan U-
şaklı 50 müessis vatandaş, bu vesi-
le ile ayrı ayrı minnet ve şükranla
anmayı millî bir borç telâkki etmek-
teyim. Bir hâtıra olmak üzere bun-
lardan bir kaçını zikredebim. Hacı-
velizâde Şerif, Mütevellizâde Hacımlı
Mehmet ve biraderi Topağzâde Hacı
İbrahim, Kabalakzâde Hasan, Sofu-
zâde Faik, Karadağzâde Hacı Hüse-
yin, Kıyyızâde Ahmet, Serdarzâde
Ali, Kaşıkçızâde Ahmet, Kavasog-
lu Mehmet, Simavlıoğlu Hacı İbra-
him, Hacı İmmamzâde Mehmet,
Muharremzâde Halil, Kölezâde Sü-
leyman, Hacı Sarızâde Hacı İbrahim.
Hacı İmamzâde Mehmet, Hacı, Be-
kırzâde Osman Zeki, vs.

İşte bazılarını hatırlayabildiğim
bu elli Uşaklı, müessis ve ilk hisse-
darların iştirakiyle (Uşak Terakkî
Ziraat Türk Anonim Şirketi) ni kur-
maya, yorucu bir çalışma neticesi
muvaffak olmuşum. Yokluk ve her
tүrlü mahrumiyet beni bir an bile
hüsranı uğratmak şöyle dursun,
bilâkis irademi tahrik ediyordu. Bil-
hassa o zamanın geri fikirli bazı
kimselerinin hased ve tezviratı kar-
şısında, her ne pahasına olursa ol-
sun bu yolda ilerleme hızımı arttır-
mak mecburiyetini hissetmiştim.

Hükümetle ilk temas :

Sistematiik olarak aylarca yap-
tığım bir çalışma neticesinde (Uşak
Terakkî Ziraat Türk Anonim Şirke-
ti) nin dahilî nizamnamesini tekâ-
mül ettirerek, şuurulu ve sarîh bir
tasvirini, meydana getirmiştim. U-
mumî hatları itibarile, ihtiyaca ce-
vap verebilecek bir şekil almış ol-
duğu, bilâhare Ankara'ya götü-
rdüğüm zaman hukukçuların veya bu
işten anlayan Hükümet ileri gelen-

lerinin, nizamnameye ilâve edecek
yeni bir madde bulamayışlarından
da anlaşılmıştır. İcraatımın gün ge-
çtikçe muvaffakiyet yolunda ileri a-
dımlar kaydetmekte olduğunu çeke-
miyenlerin, vicdan azabı bilmeyen
bir hırsla önüme manialar çıkarmak
hususundaki hareketlerini de artık
tabii karşılamaya başlamıştım. Bel-
ki 60 yıllık hayat tecrübelerim sa-
yesinde böyle reel bir hükme sahip
olmuş, yani etraftan gelen acı tatlı,
hoş veya nahos seslere kulaklarımı
kapayabilmişim. Nihayet şirketin
müessisleri olan 50 ortağın, taahhü-
datına mahsuben verdikleri 10.000
Türk Lirasını hamilen, Hükümetle
temasa geçmek üzere Ankara'ya git-
tim. Sene 1923, İcra Vekilleri He-
yeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay)
Bey, Ziraat Vekili Merhum Mehmet
Sabri (Toprak) ve bazı Hükümet
adamları şeker fabrikası kurmak
hususundaki icraatımı dudak büke-
rek, itimadsızlıkla karşıladılar. En-
dişelerini izale etmek için bir hayli
güçlük çektim.

Yumurta hesabı :

İnanığım şeylere başkalarını
nasıl olsa ikna edeceğime kani idim.
Atıldığım mücadele içinde bilhassa
bu noktaya büyük bir ehemmiyet
veriyordum. Başta Hüseyin Rauf
Bey olduğu halde beni dinlemek lüt-
funda bulunan devlet adamlarına
memleketimizin şeker fabrikasına o-
lan ihtiyacını etrafıca izah ettim.
Onların teveccühlerini kazanmak,
çıkardıkları engelleri bertaraf et-
mek için maksadımı mahir bir ar-
tist mükemmeliyeti ile açıklamağa
çalıştım. Zira ben, gözlerini ikbâl
hırsı bürümüş âdi bir hisle değil,
sadece memleketime hayırlı bir mü-
essese meydana getirmek hevesi ile
çalışıyordum. Teşekküre şayandır
ki, bu hususu çok zeki olan Hüse-
yin Rauf Beye pek çabuk anlatmak
mümkün olmuştu. Ona bu işte ne
kadar samimi hislerle hareket ettiği-
mi gösteren (yumurta hesabı) cid-
den orijinal bir keyfiyeti haizdi.
Hüseyin Rauf Bey bana bu fırsatı
şöyle bir soru sormak suretiyle ver-
mişti :

— Beybaba, sen bu fabrikayı
ne ile kuracaksın? Fabrika kurmak
senin zannettiğin gibi öyle kolay bir
şey değildir.

Ben Rauf Beyin bu sorulunu oto-
matik bir şekilde şöyle cevaplandırdım:

— Uşak mülhakatiyle beraber
25 bin hanedir. Bunun 5 binini is-
karta edersek geriye 20 bin hane
kalır. Bu 20 bin haneden her gün
birer yumurta alsam 20 bin yumur-
ta eder. Yumurtanın tanesi 2.5 krş.
olduğuna göre günde 50 bin krş. ya-
ni 500 lira eder ki, bu da senede
182.500 lira gibi oldukça büyük bir
meblâğı bize temin edebilir. Fakat
bu hakikati temsili bir rakam ola-
rak kabul etmek lâzımdır.

Yumurta hesabı Başvekil Rauf
Beyin hakikaten hoşuna gitmişti.
Bunun üzerine daha samimi bir ta-
vir takınarak :

— Köylü seninle müttefik mi-
dir? Seninle beraber midir? diye
sordu.

Ben de hazırladığım şirketin
Dahilî Nizamnamesini göstererek :

— İşte burada da görüleceği
veçhile şehirli, köylü bütün Uşaklı
vatandaşlar benimle beraberdir, sek-
linde cevap verdim.

Bu konuşma esnasında yanı-
mızda bulunan Ziraat Vekili Mehmet
Sabri Bey de :

— Kaç yüz bin dönüm tarlan
var da bu fabrikanın pancar ihtiya-
cını temin edeceksin? dedi. Ben bu
yerinde olmayan suale âdeta sınırlan-
mıştım. Elimde olmayan bir cid-
diyet ve asabiyetle derhal cevap
verdim :

— Ham maddesi toprağa daya-
nan herhangi bir fabrikanın kurul-
ması için zannettiğiniz gibi büyük
bir arazi parçasına ihtiyaç yoktur.
Eğer böyle bir şeye ihtiyaç olsaydı,
Fransa'dan memleketimize gelip tüt-
tün inhisarını alan Fransız Şirketi-
nin tütün yetiştirecek binlerce dö-
nüm arazisi olması iktiza ederdi.
Halbuki ben Türküm. Bastığım top-
rak, bu güzel yurt benimdir. Bu va-
tanın her karış toprağı benim tar-
lam. Hattâ icap ederse yalnız Uşak
değil, bütün Türk köylüsü de be-
nimle beraber olabilir.

Kendi kazdığı çukura düşen Ziraat Vekili :

Mevzuun kendisini alâkadar et-
mesi sebebiyle sık sık söz alan Zi-
raat Vekili Mehmet Sabri Bey bu
defa da bana :

— Sen hiç pancar yetiştirdin mi? Bir dönüm yerden ne kadar pancar çıkar? diye sordu. Ben Uşak'ta senelerdenberi yaptığım, pancar zerriyatına ait tecrübelerime müsteniden derhal, evet, diye sualinin ilk paragrafını cevaplandırdıktan sonra:

— Fabrika kurmak istediğim mıntakanın bir dönümünden asgarî 7-8 ton pancar alınabilir, dedim. Vekil Bey verdiğim bu rakamı mübalâğalı buldu ;

— Nasıl olur, Avrupa'da en fenî usullerle pancar ziraatı yapıldığı halde bir dönüm yerden vasatî 3 ton pancar çıkabileceği resmen kabul edilmiştir. Halbuki siz yurdumuzdaki iptidai usullerle yapılan pancar istihsalini pek fazla gösteriyorsunuz, demişti. Yani Ziraat Vekili bu sözleriyle benim pancar zerriyatı hususunda hiçbir bilgi sahibi olmadığımı söylemek suretiyle bu işten anlamadığımı ifade etmek istemişlerdi. İşte talihim bu esnada da bana yardım etti. Zira İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey de, bu defa Ziraat Vekiline, aynı mealde bir sual tevcih ederek :

— Bu hususta sizin tecrübeleriniz ne merkezde? diye sormuştu. Vekil Bey de gayet lâkaydane bir tarzda :

— Evet, bir zamanlar biz de pancar zerriyatı yapmıştık. Hattâ, Samsun'da Bafra Ovasındaki bir tarlada beheri 7-8 kg. gelen pancar yetiştirdiğini hayretle görmüştük, dedi. İşte bu ifadesiyle Sayın Vekil kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmüş bulunuyordu.

Basit bir pancar hesabı :

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Beyin söylediği bu fevkalâde vakadan derhal istifade etmeyi düşünerek, onlara şöyle basit bir pancar hesabı yaptım :

— Tecrübelerim bana bir metre murabba yerden en az altı pancar yetiştirdiğini göstermiştir. Bir dekarlık bir yer 1000 metre murabba olduğuna göre, bu tarladan 6 bin pancar alınacak demektir ki, her birisinin ağırlığının 7 kg. olduğunu kabul edersek, 6 kere 7 bin; 42 bin eder ki, böyle verimli bir tarladan netice itibarile 42 ton pancar elde edilmiş olur. Zihnen hallederek neticesini arzettiğim böyle basit bir hesap sonunda o zaman İktisad Vekili olan

Mahmut Esad (Bozkurt) Bey de benim bu işi başarabileceğime dair bir itimad hasıl olmuştu. Pek muhterem bir zat olan Mahmut Esad Bey, bu yüksek fikir ve düşüncelerini İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'e şöyle nakletti :

— Görüyorsunuz ki, Beybaba bu işleri tamamen anlamış bulunuyor. Rakamı kendisine biz verdiğimiz halde hesaplarını kâğıtsız, kalem-siz zihninden ne kadar güzel yaptı. Nuri Bey işi esaslı ve ciddi bir şekilde ele almış. Ona yardım etmekten ictinap etmemeliyiz.

İktisad ekili Mahmut Esad Beyin samimî görüşleri sayesinde meselenin ciddiyetle ele alınması temin edilmişti. Artık Rauf Bey de bana mültefit davranıyor zaman zaman şahsıma karşı itimad beslediğini gösteren tavır hareketlerde bulunuyordu.

İşte bütün bunların ruhumdaki akisleri pek büyük oldu. Âdeta kurmak istediğim şeker fabrikasının mücemesem hayali bütün eşkaliyle gözlerimde renk ve şekil almağa başladı. İşin henüz nazariyat safhasında bulunulmasına rağmen bir hissi kablelvuku ile gözlerimde bir takım fabrikaya benzeyen şekillerin canlandığına şahit oluyordum.

— İstiraplar saadetleri, saadetler de gene ıstırapları takip eder. Bütün bunların hepsi bir yılan hikâyesini andırır.

Nihayet resmî formalite ikmal edildi :

Ankara'da bir müddet kalarak resmî formaliteleri ikmale çalıştım. Neticede şirketin 46 maddeden ibaret olan nizamnamesi 19 Nisan 1924 tarihindeki encümen içtimamında takarrür etti. Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesinin tasdikine iktiran ettirilerek 21 Nisan 1924 tarihli tezkeresiyle ibraz edildi.

Umuru İktisadiye Vekili namına, M. Zihni ve Ticaret Müdürü Umumisi Vekili Cemal Hüsnü imzalarını taşıyan bu tasdik kararından sonra teşebbüslerim kuvveden fiile intikal etmişti.

1923 tarihini taşıyan Ankara Yenigün Matbaasında bastırdığım nizamname esaslarına göre, Uşak'a dönerek derhal faaliyetlerime devam ettim. Bu defa önüme geleni hisse

senedi alması için ikna ediyor, para, her türlü mal karşılığında mütemadiyen bono satıyordum. Bilhassa köylü kadınlarının bu husustaki gösterdikleri anlayış beni daha fazla çalışmağa teşvik ediyordu. Sandıkta, bohçada sakladıkları gelinlik çeyizlerini, boyunlarına astıkları yeğâne ziynet eşyası olan altınlarını bile vermekte tereddüt etmemişlerdi. Bir hisse iki lira olmak üzere 300 bin lira sermayeli şirketimiz, ihtiyaç hasıl olduğu takdirde bu miktarı bir misli arttıracak bir selâhiyete de sahip bulunuyordu. Bu ilk seyahatimden sonra muhtelif vesilelerle Ankara ile temaslarda bulundum. Devletten aldığım vaadler hep boşa çıktı. Fakat bunlardan beni en çok üzenini burada nakletmeden geçmiyeceğim.

Sanayi Maadin Bankasınca fabrika için konulan 300 bin liranın Millî Müdafaa'ya devri :

Uşak Şeker Fabrikasının kuruluşuna sarfedilmesi için, uzun gayretler neticesinde, 1925 bütçesinden verilmek üzere, koydurmağa muvafak olduğum 300 bin lirayı, o sene Millî Müdafaa Vekili tayin edilmiş olan Recep Peker, melbusat vesair askerî levazımdan Vekâletinin borçlu bulunduğunu görünce, mezkûr 300 bin liranın Şeker Fabrikasına verilmemesini Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'e ısrarla söyliyerek fikrini kabul ettirmiş ve bu hususta Sanayi Maadin Bankasına gerekli emri verdirtmişti. Buna o kadar canım sıkılmıştı ki burada tarif edemem. Zira bitmek üzere olan bir işin tekrar başlanan noktasına avdet etmenin verdiği bir üzüntü ile şaşkına dönmüştüm. Evet, bu defa da Nuri'ye gene ağlamak düşmüştü.

Ticaret Vekili Ali Cenani Beyin anlayış ve hüsnüniyeti :

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, bu memleketin yeni istihsal kaynaklarına muhtaç olduğunu benim kadar anlamış, kalbi memleket aşkıyle çarpan Türk büyüklerinden biridir. 300 bin liradan mahrum edilmek suretiyle uğradığım gadre bir çare bulmak hususunda büyük bir samimiyyet göstermiş, fabrikanın kurulmasında lâzım olan paranın temin edilmesinde bana yardım etmiştir. Eğer Ali Cenani Bey bu hüsnüniyeti göstermiyerek bazı güç-

lükler çıkarmış olsaydı, fabrikanın kurulması belki bir müddet daha gecikecekti.

Ali Cenani Bey, Recep Peker'in resmî işlerde de olsa, yaptığı taleplerinde gösterdiği robot vaziyete cidden müteessir olmuştu. Onda düşüğüm inkisardan beni kurtarmak isteyen bir hal sezmiştım. Bu vaziyetten faydalanarak, fabrika taksitlerinin ödenmesinde, Sanayi Maadin Bankasının kefalet etmesi için emir vermesini talep ettim. Ali Cenani Bey, bu hususa da muazzam bir bilgi ve basiret göstererek, mezkûr bankaya gerekli kefaleti temin ettirdi. İşte böylece fabrikanın tesis bedeli tahtı temine alındı.

O anda dünyada benden başka bahtiyar bir kimse yokmuş gibi bir hisse kapılmışım. Nerede ise fesimi havaya atarak, Ali Cenani Beyin ellerini öpecektim. Peşinde bir çılgın gibi koştuğum Uşak'ta bir seker fabrikası kurmaktan ibaret olan gayem artık tahakkuk etmişti. Böylece Ankara'daki Hükümetle olan temaslarımı bitirerek tekrar (bu defa büyük bir sevinçle) Uşak'a döndüm. Bu dönüş sanki bir rüya âlemi içinde olmuştı.

Büyük Halaskâr Gazi Mustafa Kemal Paşa ile sayın Uşak Hemşehrisi Lâtife Hanım'a satılan hisse senetleri :

Türk Milletinin elim bir safhaya girmiş olan tarihi kaderini, 26 Ağustosta başlayıp 30 Ağustosta nihayet bulmuş olan Dumlupınar Zafriyle değiştiren bu tarihi yerin hâtırasına lâyık bir âbidenin rekzedileceği ve bunun küşâd resminde Büyük Halaskâr Gazi Mustafa Kemal Paşanın da hazır bulunacağı haberini almışım.

Millî hâkimiyet şuurunun mümessili Gazi Paşanın irşatlarına nail olmak üzere ve bu münasebetten istifade ederek ona da birkaç bono satmağa karar verdim. Aynı zamanda Büyük Zaferin kazanıldığı bu yerde Büyük Kurtarıcı ile mülâki olmak kaçırılacak bir fırsattı. İşte bu sebepler tahtında, Uşak'tan giden heyetle birlikte Dumlupınar'a vasil oldum. O gün hakikaten hayatımın müstesna günlerinden biri oldu. Ümit verici ve teşvik edici resmî nutuklar söylendi. Millî duygulara makes olacak veçhile

Büyük Halaskâra karşı muazzam tezahürat yapıldı. Merasime iştirak etmek üzere Ankara'dan Hükümet erkânından başka hanımları da gelmişti. O zaman Atatürk'ümüz de bir Uşaklı hemşehrimiz olan, Lâtife Hanımla evli bulunuyordu. O da hanımını birlikte getirmişti.

Türk Milletini yeni bir devre intikal ettiren bu tarihi yerde yapılan ve ertesi günü bütün gazetelerde büyük akisler yaratan merasimden sonra müsait bir zaman hasıl olunca, hemen Gazi Paşanın yanına sokuldum. Türkiye'de bir seker fabrikası kurma fikir ve teşebbüslerime onun bu derece yakın bir alâka gösterceğini asla hatırmıdan bile geçirmemişim. Kendisine bono satılarak kurulacak fabrikaya hissedar olmasını arzu ettiğimi söyleyince elini cüzdanına attı. Yanında para olmadığını görünce, her zaman olduğu gibi o sırada da yanında bulunan Başvekil İsmet Paşa'ya dönerek, ciddiyetle hitap etti :

—Bir miktar hisse senedi alınız, dedi. O zaman işin ciddiyetini pek iyi anlamamış olacak ki, İsmet Paşa 10 lira vererek, ancak beş tane hisse senedi aldı. Bu hal beni çok düşündürmüş ve hattâ ümitsizliğe sevk etmişti. Fakat bu ve buna benzer bir çok ıstırapların kamçılacağı ruhum âdeta nasırlaşmıştı. Artık klâsik hükümler bende hiç bir tesir icra edemiyordu. Daha sonra, trende bulunan Uşaklı hemşehrimiz ve Büyük halaskârın eşi Lâtife Hanımı görmeğe gittim. Giriştiğim işlerin umumî istikameti üzerinde onu da tenvir ettikten sonra, bilhassa bir Uşaklı olarak, ona da, bir miktar hisse senedi alması için ricada bulundum. «Yanımda para bulundurmuyorum» diyerek yataklı vagonun açısından aldığı 50 lira ile 25 bono satın aldı. Bunun üzerine Lâtife Hanıma yarı şaka yarı ciddi olarak:

— Gazi Paşanın da yanında para yoktu. Ekmek elden, su gölden geçinip gidiyorsunuz galiba, dedim.

Avrupa'daki 14 müesseseye gönderdiğim mektuplar :

İstanbul'daki dostlarım vasıtasıyla hususî olarak temin ettirdiğim 14 Avrupa müessesesinin adreslerine 14 mektup gönderdim. Maksadım, kuracağım fabrikanın hem sağlam

ve hem de ehven fiyatla mübayaasını temin etmektir. Mektuplarım aşağı yukarı şöyle yazılmıştı :

Pek muhterem efendim,

Bendeniz Türkiye'de Uşak şehrinde günde 500 ton pancar kesecek kabiliyette bir fabrika kurmak istiyorum. Yalnız bu hususta sizinle mektuplaşıp, anlaşmak için, önce aşağıda zikredeğim pek basit bir şartın tarafınızdan kabul edilmesi lâzımdır.

Mektupların müessesenize vasil olduğu zaman vereceğiniz cevabı Türkçeye tercüme ettirerek aynı mahalle göndereceksiniz. Eğer bu şartı kabul ederseniz, badema sizinle bu hususta mektuplaşmak ve arzu edilen noktalarda anlaşmağa varmak imkânlarını elde etmiş olacağız.

Bu vesile ile arzı hürmet ederim efendim.

Aradan çok geçmeden hemen hepsinden müsbet cevaplar aldım ve tabiatıyla bu sayede tasavvurlarımı kendilerine bildirmek imkânlarına sahip oldum. Bu şartlar dahilindeki mektuplaşmalar uzun sürmedi. Kısa bir müddet sonra fabrika şirketlerinin mümessilleri ile konuşmak üzere (Lozan Konferansına gidiyormuş gibi) ben de İstanbul'a gittim. Pera-palas ve Tokatlıyan Otellerinden birinde buluşmak üzere bana randevu veren Avrupalı büyük iş adamlarıyla görüşmeler yaptım.

Bir hâtırâ :

Paris'ten otelden alınıp Senkantinuaz Şirketine götürülen bir Türkün heyecanı. Yine bugünlerde idi ki, faaliyetlerime Ankara'da devam ediyordum. Bastırdığım bazı evrakları almak üzere Ankara Yenigün Matbaasına gitmişim. Orada beni görmek isteyen ve adı Osman Nuri olan bir zatla tanıştırdılar. O muhterem zat bu esnada bana aynen şunları söyledi :

— Paris'te bir otelde bulunuyordum. Gelip bir Türk aradılar ve beni palas pandıras alıp Senkantinuaz Şirketine götürdüler. Orada bana, sizin yolladığınız mektubu okutup cevap yazdırdılar. O anda göğsüm kabardı, omuzlarım şişti ve âdeta koskoca Paris'e sığamaz oldum. Sizin bu teşebbüsünüzü bir türlü havsalam almamıştı. Fakat bugün bütün renkleriyle taazzuv etmiş böyle

bir hakikatle karşı karşıya bulunmaktan dolayı bilerseniz ne kadar gurur ve iftihar duymaktayım.

Millî duygularla mücehhez olan Osman Nuri'nin ağzında sembolik bir şekil almış olan bu fikirler kadar beni memnun eden şey, Türk'e has bir alicenaplıkla kalkıp beni kucaklamak, ellerimi öpmek arzusunun izhar etmesi oldu.

Avrupalı şirket mümessilleri ile İstanbul'da ilk konuşma :

Avrupa'daki müesseselere gönderdiğim mektupların birinde fabrikanın mübayaası hususunda konuşmak ve anlaşmaya varmak isteyenlerin Türkiye'ye gelmelerini yazmıştım. Bunun üzerine İstanbul'a bu 14 şirketten 4 ü, yani Fransa, Almanya, İngiltere ve Çekoslovakya milletlerine mensup mümessiller gelmişti. Ben de İstanbul'a gittim.

Tokatlayan Otelinde bulunduğu müz bu ilk gün, toplanma yerini, şeklini ve saatini tayin ettik. Toplantı, Tokatlayan Otelinin karşısında bulunan fotoğrafhanenin müsait odalarından birinde yapılacaktı. Ben kendilerine oradaki tercümanları vasıtasıyla, toplantıya gelirken, yanlarına haricet kimseyi almamalarını, komisyoncu getirmemelerini tenbih ettim ve onlarda itimadı tamme hasıl etmek için ilâveten :

— Ben de sadece şu gördüğünüz arkadaşla geleceğim. Bu benim eski bir dostumdur. Ben İstanbul'u pek bilmem, bana rehberlik edecektir, dedim. Halbuki arkadaşım Milâslı Emin Zeki, beş altı Avrupa lisanını ana dili gibi konuşuyordu. Kendisine takip edeceğim tâbiyeyi daha evvel anlatmıştım. Bu sebeple pek muhtere markadaşım Emin Zeki Bey de oynadığı rolde büyük bir muvaffakiyet gösterdi. Bir gün evvel kararlaştırılan fotoğrafhanedeki konuşmaların en mühim noktalarını dimağına nakşederek toplantı sonunda bütün teferruatıyla bunları bana anlattı.

İşte ben, bu aldığım bilgi ve intibalar sayesinde fabrikayı mübayaaya edeceğim gün, vaziyeti tam mânâsıyla kavramış olduğumdan çok ehven fiatlar teklif etmek inisiyatifine sahip olmuş ve neticede fabrikayı mübayaaya etmek hususunda fi-

liyata geçmek garantisini elde etmiştim.

Uşak Şeker Fabrikasının kurulmasında Milâslı Emin Zeki Beyinde, bu suretle hissesi vardır.

Nihayet uzun süren fikir teatilerinden, münakaşalardan sonra fabrikayı kurma işini, Çekoslovakya'nın Skoda Şirketi mümessili üzerine aldı. Netice itibairle bu müesseseye il yaptığım anlaşma mucibince, fabrikanın tesis bedeli olan 404 bin doların % 20 si peşin, % 33 ü fabrika malzemesi Uşak'a geldiğinde, % 17 si şeker istihsal edildiği zaman, mütebaki kısmı olan % 30 u da altı sene içinde ödenecekti.

İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar bana «20 bin doları vermekten aciz olan bir şirkete sen olsan para verir misin?» demişti.

Uşak Şeker Fabrikası Çekoslovakya'nın Skoda Şirketine 404 bin dolara mübayaaya olunmuştu. Şirketle yapılan mukavele esaslarına göre kuruculuk hakkı olarak bana % 5 nispetinde hisse verilmesi kararlaştırılmış bulunuyordu. 20 bin dolar-dan fazla bir meblâğı ihtiva eden bu parayı ben fabrikanın kurulmasında peşin olarak verilmesi iktiza eden 404 bin doların % 20 si olan 80.800 doların ikmalî işi tediye ettim. Bu tediyeattan bakiye kalan borç için diğer bir 20 bin doları da, o zaman İş Bankası Müdürü Umumi-si olan, şimdiki Cumhuriyet Re-isimiz Celâl Bayar'a 91 er gün vadeli üç bono vermek suretiyle alıp, Skoda Şirketine ilk taksidi ödedim. Bu hususta efkârı umumiye önünde Celâl Bayar'ın ıttılama arz etmek için, o güne ait kıymetli hâtıralarını aynen nakledeyim :

İş Bankasının İstanbul Şubesi-ne giderek fabrika bedelinin ilk taksitini ödemek için, 20 bin dolara ihtiyacım olduğunu söylemiştim. İstanbul'daki bankanın müdürü :

— Biz bunu merkezden emir almadıkça veremeyiz. Ancak Müdürü Umuminin bu hususta bize selâhiyet vermesi lâzımdır. Fakat o da amelîyat oldu. Beyoğlu'nda bir hastahane-yatar, dedi. Gidip buldum. Geldiğimi haber verdiler. Neticenin ne olacağını heyecanla bekliyordum. Acaba Celâl Bey beni kabul edecek miydi? Çok geçmeden haber

geldi. Konuşacağımı söylemiş. Sevinç içinde gittim. Beni büyük bir nezaket ve beşuş bir çehre ile karşıladı Sıhhatî hakkında konuşup âcıl sağıklar temenni ettikten sonra arzumu açıkladım. Önce ben, istikrazını talep ettiğim 20 bin doların, Uşak Terakkî Ziraat Türk Anonim Şirketi namına verilmesini arzemiş-tim. Bunun üzerine Celâl Bayar bana :

— 20 bin doları vermekten aciz olan bir şirkete sen olsan para verir misin? Amma istersen bu parayı senin şahsına vereyim, dedi. Kabul ettim. Sonsuz minnet ve teşekkürlerimi arz edip ayrılırken bana :

— İstanbul İş Bankasını Müdürünü gönderiniz, ben kendisiyle konuşayım, icap eden emirleri vereyim, dedi. Memnuniyetle emrini yerine getirdim.

Ben İstanbul İş Bankasında beklerken bir müddet sonra müdür gülererek geldi. Celâl Beyle ödeme şartlarını konuşmadığımızı, kaç taksitte ve ne kadar zamanda ödeyebileceğimizi sordu. 91 er günlük üç bono tanzim ettirdim ve aldığım 20 bin doları doğru Skoda Şirketine götürerek verdim.

Fabrikanın bina inşaatı ve monte işi nasıl oldu?

Fabrika parçaları Uşak'a geldikten sonra bir sene içinde bütün hazırlıklar ikmal edilmiş ve işletmeye açılmıştı. Gelen aletlerin ağırlığı 2800 ton idi. Bu miktar alet Skoda Şirketinin mühendis ve ustaları tarafından monte edildi. Fabrikanın ilk temeli, 1925 yılının kışında atıldı. Bahara kadar inşaat durdurulmuştu. Bahar gelince tekrar inşaat başlandı. Kânunevvel başında ikmal edilerek, 17 Kânunevvel 1926 Cuma günü ilk şeker çıkarıldı.

Mukavele esaslarına göre 9 usta mesuliyetleri altında, Türk işçileri öğreninceye kadar fabrikayı işletecekler, şirket müsaade etmeden işlerini terketmeyeceklerdi.

Uşak Şeker Fabrikası kuruluş kapasitesine göre günde 500 ton pancar işliyecek vaziyette idi. Fakat bu miktar yedek parçalar sayesinde 1000, 1500 tona çıkarılacak imkân-lara sahip bulunuyordu. Hatta bir zamanlar Eskişehir Şeker Fabrikasının makine aksamı oturduğundan,

fabrika kampanyasını tatil etmek zorunda kalmış ve 40 bin ton pancarı Uşak Şeker Fabrikasında işletmişti.

Uşak Şeker Fabrikasının açılış töreni 17 Kânunevvel 1926 :

Türkiye'ye Avrupa'dan gelen şekerlerin satış ve tevzii ile alâkadar olan Umum Müdür Hakkı Beyi, İstanbul'a gittiğim zaman ikamet etmekte olduğu Vakıf Han 4. katındaki odasında ziyaret ettim. Uşak Şeker Fabrikasının küşad resmini yapacağımı, bunun için istihsal ettiğim şekerle bilâhare ödemek üzere, bir miktar para vermesini söyledim. Hiç itiraz etmeden, mutlak bir teslimiyet göstererek, kasadan çıkardığı 50 liralıklardan 10-15 tanesini bana uzattı. Böylece Hakkı Bey de gayelerimden birinin daha objektif âleme intikal etmesinde bana yardımcı olmuştu.

Tam üç sene gibi, uzun ve yorucu bir çalışma neticesinde, ancak düşünce ve tasavvurlarımın kuvveden fiile intikal etmek suretiyle renkli bir şekilde ifadesini bulan müessesemin parlak bir resmîküşadını yapmak hakkına elbet de malik bulunuyordum. Bu hususta icap eden hazırlıklara başladığım zaman, Ankara'daki Hükümet erkânından bazıları :

— Böyle bir şey için fazla masraf yapmağa ne lüzum var? dediler.

Ben de bu noktada inandıklarını onlara şöyle izah ettim :

— Türkiye'ye devamlı surette maişet temin edecek bir müessese meydana getirdim. Bir oğul evlâdı verdim. Bu asabenin büyük şerefi, millet ve memlekete hayırlı ve uğurlu olması temennisi için bir ziyafet vereceğim. İmana kavuşan bir ruh gibi, kendi kıymetinden emin bir müessese meydana getirdiğimi, vatanımızın dört bir köşesine duyurmak istiyorum. Delilsiz olarak ispat edilecek bir hakikat karşısında en küçük bir tereddüde düşmek benim için mevzu bahis değildir, dedim.

İstanbul, Ankara, İzmir ve Konuya istikametlerinden Uşak'a gelecek misafirler için, trenlerde hususi surette vagonlar tahsis ettirdim. Merasim günü fabrika meydanı, Türkiye'nin dört bucağından gelen da-

vetlilerle lebalep dolu idi. Bunlardan davetime icabet ederek Uşak'a kadar gelmek lûtfunda bulunan devlet büyüklerinden, hatırlıyabildiklerimi bilhassa zikredeceğim: Ticaret Vekili Ali Cenani, İktisad Vekili Rahmi (Kök), İzmir Valisi Kâzım Dirlik, Manisa Valisi, Mebuslar, İzmir İş Bankası Müdürü, Uşak'ın ilerigelen zevatı bu meyanda idiler.

Törende Hükümet adına İktisad Vekili Rahmi Bey ilk sözü aldı. Sonra fabrika adına, vilâyetimizin kuruluşunda büyük hissesi olan halen Sayın Mebusumuz Hakkı Gedik Bey de güzel bir konuşma yaptı.

Müteakiben halktan Bulgazlı Hüseyin Ağa da kürsüye çıktı. Fakat Nalaçlar köyünden Yusuf Ziya'nın konuşması cidden takdirle karşılanmıştı. Bilhassa Skodanın başmühendisi, Yusuf Ziya'nın konuşmasını hayretle karşılamış, Çekoslovakya'da bile bunun gibi irticalen güzel konuşana ender rastlanır, diyerek duygularını cömertçe ifade etmişti. Hakikaten Nalaçlı Yusuf Ziya natıkası kuvvetli bir insandı ve büyük bir cevher sahibi idi. Bu arada, ben de bir şeyler söyleyecektim. Fakat heyecandan düşüncelerimi toplamak mümkün olmadı. Nutuk teatillerini müteakip, en küçük oğlum Celâl Şeker'in tuttuğu altın bir tepsî içindeki makası İktisad Vekili Rahmi Bey alarak, fabrikanın memlekete, Türk Milletine hayırlı olması dileğiyle kurdelayı kesti. Derhal şeker istihsaline hazır bir vaziyette bulunan fabrika gezildi. Pancarın şeker oluncaya kadar geçirildiği safhalar, ziyaretçiler tarafından büyük bir hayret ve takdirle seyredildi.

Misafirlere İzmir'den getirilen pasta ile fabrikanın imali olan şekerden yapılan şerbet ikram edilmekle beraber, hususi suretteki davetlilere de, ayrıca küçük keseler içinde, küşad resminin hatırası olarak, şeker hediye edildi. Uşak Şeker Fabrikasının açılış töreni memlekette benim tahmin ettiğimden daha çok alâka topladı ve halkın dağılması hemen hemen akşama kadar devam etti.

Büyük Gazi'ye ve Meclisi Milliye götürdüğüm şekerler :

Evvelce izah ettiğim veçhile

Uşak'ta hazırlattığım 400 gramlık gayet zarif şeker keselerini (adedi 500 den fazla idi) iki büyük çuval içinde Ankara'ya götürdüm. Meclisi Milli azalarına, ilerigelen askeri erkâna ve memurlara dağıttım.

Sanayii Maadin Bankası vasıtasıyla hususi surette hazırlattığım çok zarif ve süslü sepetler içinde, her biri iki okkaya yakın olan şekerleri de, Mustafa Kemal Paşaya İsmet Paşaya ve Meclisi Milli Reisi Kâzım Paşa'ya takdim ettim.

Büyük Gazi ile iki buçuk saat süren bir konuşma :

Büyük Gazi'den aldığım randevuya, kravat veasir hazırlıklarımın ikmalî yüzünden 15 dakika geç kalmıştık. Beni Gazi Paşaya götürülecek olan İktisat Vekili Rahmi Bey buna çok üzülmüştü.

Çankaya'daki köşke girdiğimiz zaman, Gazi Paşa, intizarda imiş. Köşkün içinde dolaşıyormuş. Bizim geldiğimizi görünce yanımıza geldi. Hoş geldiniz deyip hatır sorduktan sonra, bize sigara ikram etti. Rahmi Bey Gazi'nin sigarasını yakmıştı Ben de Rahmi Beyin sigarasını yakmakla meşgulken, ağızda bulunan kendi sigaramın da yandığını gördüm. Ne mutlu bana idi ki, Büyük Gazi de benim sigaramı yakmış bulunuyordu. Ben bu mazhariyeti hayatımın sonuna kadar hiç bir zaman unutmamam ve unutmaya-
cağım.

Ziraatin muhtelif şubelerine dair yaptığımız bu konuşma iki saatten fazla bir zaman sürmüştü. Gazi Paşa bu müddet içinde hiç durmadan sigara içti. Biz de hemen hemen onu taklit etmiştik. Fabrika hakkında yaptığımız konuşma sonunda bana kesme şeker yapmamı söyledi. Ben de onun bize karşı göstermiş olduğu bu kardeş samimiyetinden cesaret alıp para olmadığından bahsederek ilâve ettim:

— Metelik 108 ze geçiyor, Paşam. 250 bin lira olursa ancak kesme şeker istihsaline geçebiliriz, dedim. Güldü... Sonra mevzu gene ziraat sahalara intikal etti. Arzeyen kuyusu hangi vasıftaki arazilerde açılırsa neticede % 100 muvaffak olunur? Dikilen ağaç fidanlarının kurumaması için neler yapmak lâzımdır? gibi çok ehemmiyet verdiği